

(TAULUT 3 A-B)

KASKIVILJELYSTÄ PELTOVILJELYYN JA KARJANHOITOON – PERINNEMAISEMAN SYNTY

Lähi-idässä tapahtui yli 10 000 vuotta sitten ns. neoliittinen vallankumous, johon liittyi maanviljelyn ja karjanhoidon harjoittaminen. Tuhansia vuosia myöhemmin nämä innovaatiot tulivat pienemmässä tai suuremmassa määrin käyttöön pyyntielinkeinojen rinnalle Suomenkin alueella. Perinteinen maaseutumaisema alkoi syntyään kaski- ja peltoviljelyn sekä laidunnuksen myötä.

Kotilan Vasikkasuosta on Kainuun Museon tilaamassa tutkimuksessa jopa kivikaudelle 4000 vuoden taakse ajoittuvia varhaisia merkkejä raivauksesta ja viljelystä. Kysymys lienee ollut lehtipuumetsään tehdyistä kaskiraivioista. Kiinteä peltoviljelyskin olisi Irmeli Vuorelan tulkinnan mukaan alkanut alueella esiroomalaisella rautakaudella yli 2000 vuotta sitten. Kotilan Hulmissa on vanhojen peltokiviröyköiden ohella uhrikiveksi tulkittu ”kuppikivi”, joka voi liittyä rautakautiseen peltoviljelyyn. Paltamon Melalahden Horkanlammelta otetun siitepölynäytteen mukaan maanviljelystä harjoitettiin alueella 700-luvulta eli merovinkiajalta lähtien.

Mutta miksi täällä ”perukassa” on niin varhaisia merkkejä maanviljelyksestä? Taustalla lienee useampi tekijä. Idea maanviljelyksestä lienee tullut tänne suoraan idän suunnasta. Kun korkeus merenpinnasta on noin 200 metriä, kysymyksessä on ”supra-akvaattinen” alue, mikä merkitsee, ettei muinaismeren aallokko ole yltänyt huuhtomaan ravinteita jään sulamisen jälkeen. Jääkauden jälkeisellä holoseenijalla sateisuus ja pohjaveden korkeus ovat vaihdelleet. Puolangan vaarojen sateisuus on voinut olla jossakin vaiheessa maanviljelystä suosiva edullinen tekijä. Lisäksi vaaramaiseman topografia voi tarjota poikkeuksellisen edullisia mikroilmastoja – kuten Kotilan Hulmijärven laaksossa Paljakan länsipuolella kuin myös Törmänmäen etelän ja lounaan puoleisille rinteillä, esim. lämpötilaero Törmänmäen päällä ja alla voi olla lähes 10 C -astetta.

Nykyinen Kainuun alue oli rautakaudella kahden valtakeskittymän; Vienan meren rantamailla sijainneen Bjarmian ja Pohjanlahden ympärillä sijainneen muinais-Kainuun välissä. Alueelle oli vesiteitä niin Pohjanlahteen kuin Vienanmereen ja Laatokkaan laskevia vesistöjä pitkin. Viimeistään keskiajalta lähtien nyky-Kainuu oli hämäläisten, karjalaisten ja pohjalaisten eli meriläisten eränkäynnin kohteena. Alueelle tultiin kesäkausiksi kalastamaan, metsästämään, kaskeamaan, pyytämään helmiä, valmistamaan rautaa – varmaankin myös verottamaan jäljellä olevia lappalaisia. Syksyllä poistuttiin veneet täynnä riistaa, turkiksia, kapakalaa, kaskiruista ja rautaa.

Niin nuotiotulilla kuin veneen soudun tahdissa laulettiin ajankuluksi kalevalaisia vanhoja runoja. Arhippa Perttunen kertoi 1834 Kainuun piirilääkäri Elias Lönrotille lapsuudestaan:

»Kun silloin Lapukan rannalla nuotalla ollessamme lepäsimme nuotion

ääressä, kas siinä teidän olisi pitänyt olla. Meillä oli apurina muuan lapukkalainen, kelpo laulaja hänkin, mutta ei kuitenkaan isävainajani vertainen. Yökaudet he usein lauloivat käsitysten valkean ääressä, eikä samaa runoa koskaan kahdesti laulettu...”

Alueen lammissa on säilynyt liekoja, kaatuneita honkia, joissa on vielä näkyvissä niihin aikanaan lyötyjä ”pilkkoja” – todennäköisesti erävaltauksen ja nautinnan varausmerkiksi. Saamelainen pyyntitalous kävi vähitellen mahdottomaksi uudisasutuksen lisääntyessä alueella ja varsinkin, kun alue oli vuosisatoja Ruotsin ja Venäjän vihoissa kiista-aluetta. Pähkinäsaaren rauhansopimuksen (1323) perusteella Törmänmäkikin kuului virallisesti Novgorodiin alueisiin aina vuoteen 1595.

Ensimmäisessä vaiheessa 1500-luvulla savolainen uudisasutus suuntautui vesireittien varteen, mutta sittemmin kun alueella oli jo kaskiviljelyllä raivattuja, mutta myös peltoviljelyyn sopivia vaaranrinteitä, syntyi ns. vaara-asutus. Vaara-asutukseen varmaan vaikuttivat myös turvallisuusnäkökohdat – pelko rappareista.

Uudisasutusryntäys tuotti 1600-luvun puoliväliin mennessä alueelle jo useita taloja; Törmänmäen kylämäelle **Hyttilä – Oikarilan, Heikkilä – Alatalon**, Voipuanjärvelle **Kinnulan** sekä **Paakanan** ja **Karhumäen** talot. Törmänmäen vaaralle asutusta veti myös Tulijoki ja Hoikanjoki, joihin nousi kutemaan vaelluskalaa ja joista löytyi soveltuvia myllynpaikkojakin. Lukuisat suppa- ja suolammet kasvattivat ahvenia kalakukkojen täytteeksi. Taikinaan sisään leivottuna ja kovakuoriseksi paistettuna ne säilyivät pitkään pilaantumatta – ja olivat ratkaisevan tärkeitä niin erämuonana kuin kaskanraivauksessa.

Alatalon hakakukkulan alueella on satoja vuosia vanhaan viljelyyn viittaavia peltokiviröykkiöitä. Näitä löytyy ympäri Törmänmäen laki-aluetta ja päivänpuoleisilta rinteiltä Alatalon lisäksi myös Oikarilan, Törmän (Rajalan), Kuuselan, Päivölän, Aholan ja Lamminmäen tilojen alueilta.

Osin nämä rauniot ja kiviaidat voivat olla jo kaski- eli kainuulaisittain sanottuna *halmeviljelyn* ajalta. Havumetsään tai sekametsään tehty *huhtakaski* oli juuri Savo-Karjalan alueella kehitettyä polttoviljelytekniikkaa. Tämä vaikutti myös maisemaan voimakkaasti. Kuusikot muuttuivat taas koivikoiksi, leppäahoiksi ja sitten sekametsäksi. 1700-luvulla myös Törmänmäen ympäristöön perustettiin sotilastorppia ruotusotilaita varten.

Samuli Paulaharjun mukaan kaskeksi kaadettiin usein koko vaara, aina suonreunoja myöten. Huhdat poltettiin juhannuksen edellä, kun toukotyöt oli tehty – tyvenellä ilmalla tai hiljaisella tuulella. Valkea tehtiin kitkatulella, joka oli ”äkäisempi maata kärventämään”. Maata ei kynnetty, vaan kypenikköön kylvettiin vilja, joka riskukarhilla karhittiin, niin että jyvät peittyivät. Vain enimmät kivet kannettiin kasoihin. ”Kivi ei kiellä kasvamasta” sanottiin. Kivet antoivat maahan tarpeellisia hivenaineita ”hikevyyttä”. Lisäksi röykkiöt toimivat niin lämpöpattereina kuin kosteuden varaajina.

Poltetun huhtakasken tuhka toimi muutaman vuoden erinomaisena kasvulustana. "Kaskiruis" oli pensoittuva ruislaji, niin että yksi jyvä saattoi tuottaa 10 kortta ja joka korren tähkä saattoi sisältää 10 jyvää – sato oli tällöin "satakertainen". Ruissadon jälkeen peltoon kylvettiin seuraavina vuosina vielä ohraa, kaskinaurista tai pellavaa. Tämän jälkeen alue jätettiin kymmeniksi vuosiksi rauhaan metsittyväksi laidunmaaksi.

Matti Kemppainen (s. 1839) kertoi 1915 Samuli Paulaharjulle:

"Aivan kaikki vaarat on ruukattu halmeina. Ei ole yhtään saareketta, jossa ei halme käyny... Halmeella paistettiin nauriita, maakuoppa tehtiin, kuumia kiviä pohjalle, nauriit päälle ja turpeita peitoksi... Oli Juntusen selkosilla ollut suuria halmeita. Kuustolaisella oli 18 000 lyhettä saatu halmeista ja 2000 pelloista. Oli pitänyt aitoissa korottaa hinkaloita lakeen asti... 100 lyhteestä oli saatu tynnyri jyviä.

Kyllä se oli nuorena ihana, kun oltiin syänmaalla huhtaa polttamassa. Ja oltiin majalla yötä. Kun oli lampia paljon ja kalat kutee. Linnut laulaa niin, jotta helisee. Sai pyytää niin kuin oli mieli, ei ollut vahtia.

Kun oli kaikki omassa hallussa ennen, niin tahallaan sitä ihminen silloin köyhänä ollut. Kun sai mitä tahtoi ja raatoi. - Kun käetkin kukkuivat niin, että kävi yksi helinä vain roviaaikana. Siellä piti koko kevät olla, kun rovittiin ja tiereltiin, ja sitten siementä kylvettiin. Ja halmeita oli monia; yksi oli rukiin kasvussa, toinen laitettiin kasvamaan ja kolmas oli huuhtana, äsken poltettu. Kesän aikana siellä kyllä kuuli linnunlaulua. Käet ja sirkut, kuuli niin monta sorttia, jotta ei sitä tiedäkkään. Köet kaikkein kauneimmin kukkui.

Mutta nyt on ihminen niin kierroksessa joka puolelta, jotta et luulis ihmisen siinä elävän. Sitä luuli ensin, kun tämä aika tuli, jotta et elä kun on niin ahdasta. Et saa metsään mennä, et kalaan kuin määrättyllä ajalla. Ennen oli vapaus mennä mihin itsekin tahtoi ja milloin halusi.

Halmetta sai ruukata, missä halusi. Lampaanvillasta tehtiin vaate. Hampusta tuli vaate. Ei tarvittu kauppaa. Tupakkiakin kasvatettiin. Ja metsää oli kyllin, jotta sait tervaa ruukata. - Kauppiaita ei ollut Kajaanissa ennen. Jos kato tuli, pettua syötiin. Ei Oulusta lähetty viljaa noutamaan."

[illegible]

Kaskeamista ryhdyttiin rajoittamaan 1800-luvun puolivälissä. Havumetsien vähenemiseen Kainuussa vaikutti myös tervanpoltto. Tervahaudan pohjia on Törmänmäen rinteilläkin lukuisia – ja koko Kainuussa kaikkiaan kymmeniä tuhansia. Tervatynnyreitä vedettiin hevosella ja palkkuilla Lassinlammen eteläpuolella kulkevaa ”tervatietä” pitkin Voipuajärven rantaan, mistä matka kohti Oulun Tervahovia saattoi alkaa suurella tervaveneellä.

Samaan suuntaan metsien kehitystä vei hiiltä tarvitseva raudanvalmistus – niin talonpoikaisissa rautahyteissä kuin ruukeissa Utajärven Kurimossa, Paltamon

Varisjoella ja Suomussalmen Ämmässä. Sekä Heilua- että Voipuanjärvestä on nostettu raaka-aineeksi järvimalmia eli rautahölmää. Rautaa on valmistettu paikan päällä tai sitä on myyty alueen ruukeille.

Kiinteä peltoviljely edellytti karjanpitoa myös lannoitteen saamiseksi. Karjan rehu hankittiin pitkään luonnonniityiltä soilta ja jokivarsilta. Metsästys ja kalastus säilyivät sivuelinkeinoina ja myös männyn kuoresta otetulla petulla oli paikkansa ihan normaalissakin ruokavaliossa.

1860-luvun kylmät kesät saivat aikaan Kainuussakin vaikean nälänhädän, joka johti muutoksiin. Peltoalaa laajennettiin ja pelloissa alettiin kasvattamaan myös rehuheinää. Oma projektinsa oli soiden ojitus ja suoviljely, kuten Törmänmäen Isosuon alueella. Maatalouden sivuelinkeinoja olivat 1900-luvulla savotat ja uitot – Törmänmäen ja Kotilan alueella myös suksien valmistus käsityönä.

Suomen itsenäistyttyä tilojen määrä lähti nousuun, kun maaseudun tilattomat saivat oikeuden lunastaa itselleen pikkutiloja. Viljelymaisema laajeni edelleen sotien jälkeen rintamamiestilojen uudisraivauksen seurauksena.

1950- ja 60-luvuilla Törmänmäki oli yksi Puolangan valtakylästä kouluineen, useine kauppoineen ja satoine asukkaineen. Valtakylään luettiin sellaisia sivukyläiä kuin mm. Kallio, Karhumäki, Tulijärvi, Voipua, Heilua ja Paakana. Kylällä oli myös aktiivista aatteellista toimintaa työväentaloineen ja maamiesseuroineen. Olipa vireillä myös hanke liittää Törmänmäki naapurikuntaan Paltamoon.